Ծուշանիկ Կուրղինյան

Տատ Արինան

1

Գետափին բարձրավանդակի վրա, ուր ձմեռվա ցեխն ու ամառվա փոշին հարաճուն են, բնակիչների պես պինդ կպել է գետնին հայտնի քաղաքի բանվորական թաղամասը: Աղքատիկ տնակների անկանոն շարքերը, նեղ ու անհարթ փողոցների հետ, անհաշտ դիտում են հսկա քաղաքը և զարմանում, թե ինչպես մարդիկ անարդար կերպով են դասավորված երկրի երեսին, իսկ երկիրը այդ վախկոտ տիտանը տեսնում ու զգում է այդ ու չի շարժում իր մեծ կուրծքը, չի խառնում իրար ամենքին ու չի գոռում ցասկոտ ձայնով . «Տեղավորվեցեք ամենքդ էլ հարմար ու ազատ, անկուշտներ . ամենքիդ էլ հավասար անկյուն կբավե իմ կրծքի վրա . . . »:

2

. . . Տատ Արինան պառավ էր, կորացած, աննեցուկ աճած ճյուղի նման. դեմքը՝ բարդ կնճիռների տապանակ ուխտի: Թոռը չքնաղ էր ու կայտառ, որի պատճառով ծերերին մաշում էր օրերի անդարձ կորուստը, ջահելներին՝ հանդուգն փափագների խոստացող շշուկը . . .

3

Տա՛տ, այ տա՛տ, ինձ մի տեղ ճարիր քաղցրավենիքի գործարանում . ծխախոտի հոտից զզվել եմ. սիրտս, հոգիս բուրում են ծխախոտով . . . տրտնջում էր ամեն օր չքնաղ թոռը:

Քաղցրավենիքից չես քաղցրանա, անմիտ աղջիկ. քաղցրից էլ, դառնից էլ ուժով խլելու ես հացիդ գինը, պատասխանում է տատը և իր զայրույթը դուրս թափելու համար կռվում ծեր կատվի հետ, որ վատ սովորություն ուներ նստելու մարդու մոտ և պոչը փռել ճամփու վրա:

Է՛հ, լավ չես անում, տատիկ, կշտամբում էր թոռը, տե՛ս մի օր էլ ես ծխախոտ կդառնամ. ինձ կգնեն մարդիկ, կծխեն և մնացորդը կնետեն մայթի վրա . . . Ու անհոգ քրքիջն աղմկում էր հյուղը, քրքրում տատի հոգսերի ու մորմոքների մեծ կծիկը . . . .

4

Տատ Արինան հեղինակություն էր թաղամասում . նրան հարգում էին ծեր ու ջահել, նրանից քաշվում ամենքն անխտիր: Նրա պարզ խոսքը վայր չէր ընկնում, չէր կորչում, այլ սիրով փաթաթվում էր լսողի սրտի վերքերին, վիրակապի նման փափուկ ու մաքուր տաքացնում, հանդարտացնում ցավն ու կսկիծը . . . Նրա բարի ժպիտից լույս էր կաթում հուզվող մտքերի մութ ծալքերի վրա ու կյանք տալիս վրեժի անուժ ծիլերին:

Արբած բանվորը նրա մոտ էր գնում իր ցաված սրտի խոսքն ասելու . դժգոհ բանվորուհին՝ մորմոքների կապոցը բանալու, չար մանուկը՝ փողոցի կռվում ստացած վերքին ճար գտնելու: Եվ այսպես միշտ ու ամեն օր, գարուն ու ձմեռ . . . Բանվորը տուն էր դառնում նրա մոտից էլ չխմելու երդումով, բանվորուհին՝ բարելավ վիճակի հեռավորության կասկածով, մանուկը՝ չծեծվելու համառ խոստումով: Տատն էլ, այցելուներն էլ լավ էին զգում իրենց և իզուր չէր, որ թաղամասը հպարտանում էր իր տատ Արինայով . . .

5

Տատը բուբլիկ էր ծախում: Սակայն փողոցները չէր աղմկում ուրիշների նման, այլ լուռ մտնում էր փողոցից-փողոց, տնից-տուն և իրեն սպասողների մոտ սպառում բուբլիկները . այդպես էր տատ Արինան . մինչ պատմում էր, հանաք անում, մինչ սիրտ տալիս, մխիթարքում՝ զամբյուղը դատարկվում էր, թեթևանում . իսկ գոգնոցի տակից կախված լայն գրպանը ծանրանում: Ո՞վ

կարող էր մերժել նրան, երբ առավոտ վաղ տաք ու կարմրած բուբլիկների հետ նա տալիս էր և՛ ժպիտ, և՛ համբույր, և՛ խորհուրդ, և՛ թարմ, դեռ չթևավորված նորություն . . .

Օրերն այսպես գլորվում էին իրենց սովորական ու հին ճամփով, ժամանակն իր ուզածն էր փորում տատի դեմքի վրա, իսկ հոգսը իր ունեցածը դարսում նրա ուսերին:

6

Գիտցողը գիտեր, որ տատ Արինան լավ էր ծեծվել կյանքի հետ, որ վերջինս տրորել ու քրքրել էր նրա բախտի բոլոր ծաղիկները . սակայն ամենքին ապշեցնում էր նրա անսպառ կորովի պատկառելի մեծությունը, կարող հոգու աննվաճ դիրքը . ոչինչ չէր կարող ընկճել ժիր տատին, ու հասկանալն էլ դժվար էր . ծիծաղո՞ւմ է նա, թե՝ լալիս, անիծո՞ւմ է, թե՝ օրհնում . . . Իսկ կյանքը, որ արդեն ամաչում էր նրանից, ոչինչ չէր նյութում նրա համար:

Նյութելու էլ բան չէր մնացել, ասում էին գիտեցողները:

7

Ասում էին, որ նա ապրել է քաղաքում, հոյակապ տան մեջ, շրջել սեփական կառքով ու նավով, կերել-խմել ոսկի, արծաթ ամաններից, քնել փափլիկ-փրփուր անկողնու մեջ . . . Ասում էին, թե նրա այն թևը, որ հիմա բուբլիկներով լի զամբյուղ է կրում, բռնած է եղել միլիոնատեր շռայլ մի խենթ, զարդարել նրան ադամանդների շարաններով . . . Թե նրանք ապրել են մի ամբողջ կյանք խնջույքի ու խրախճանքի մեջ, սիրուց ու հեշտանքից գինովցած ու . . . ասում էին . . .

Ինչե՞ր չեն կարող ասել մարդիկ ինձ համար . . .,- պատասխանում էր խուլ ու բեկբեկ ձայնով տատը: Մարդիկ ասում են և՛ լավը, և՛ վատը . . . Դե՞հ կյանքն էլ այդպես է՝ և՛ լավ, և՛ վատ . . . Ու ի՞նչ . այդպես է . . . Փոխի՛ր, եթե կարող ես . . . փոխի՛ր, որ միայն լավ լինի . . . Ու լռում էր . նրա փոքրիկ, սիրուն բերանը, կասես, գերեզման լիներ . . . Այդպես էր . . . ինչո՞ւ բանալ գերեզմանը,

խանգարել մեռելների հավերժական հանգիստը . . .

8

— Խմի՛ր,— խնդրում էին կիրակի և տոն օրերը ծեր բանվոր-բանվորուհի: Խմի՛ր, ցավդ մեղմանա, մոռացվես . . . : Եվ ոչ ոք չէր ափսոսա իր բաժնից հանած և տատին կարկառած լիքը բաժակը:

— Խմի՛ր, տա՛տ, ցույց տուր տեսնենք ձեր դարում ինչպես էին խմում մարդիկ, կատակ էին անում ջահելները:

Տատ Արինան սրտնեղ նայում էր բանվորներին և հանդարտ շարժում զառամյալ գլուխը:

Վերքը օղով չեն լվանա, անմիտներ . . . կրած դառնությունը չեն տա մոռացության, որ չկտրատվի վրեժի թևերը . . .

Ձմռան երկար ու ցուրտ գիշերները, երբ մարդկանց այդպես ճնշում է գարնան կարոտը, երբ մարդիկ լավ են հասկանում միմյանց և շուտ մտերմանում իրար հետ՝ բանվորները հավաքվում էին տատի մոտ և գիշերները կարճում արգիլված խոսքի հուզիչ աղմկով . . .

Տատը ակնապիշ լսում էր նրանց, խանդավառ ժպտում ամենքին, իսկ երբ բանվորները ցրվում էին իրենց տները, նա դուրս էր գալիս փողոց և մթի մեջ բռունցքը ճոճում քաղաքի կողմը .

Ո՜ւհ . . . անիծված . . .

9

Հյուղը, որ բաղկացած էր մի փոքրիկ մուտքից և մի սենյակից, իր օրինակելի մաքրությամբ առաջինն էր թաղամասում: Գիտցողը գիտեր, որ տատ Արինան կուչ է գալիս սև աշխատանքի դեմ, չգիտե որտեղից սկսել և ինչպես վերջացնել . այդ պատճառով էլ կանայք հերթով, տարին երկու անգամ, աշնանն ու մեծ պասին, շտկում էին տատի հյուղը: Մեկը ծեփում էր, մյուղը լեղակած կավճով

սպիտակեցնում ներսից ու դրսից, դրսի պատերի վարի մասը ներկում դեղին կավով, հարմարեցնում պատի տակի հողաթումը, երրորդը իր տանը տնտեսած ներկով նաշխում ու թարմացնում էր դուռն ու պատուհանի փեղկերը: Բանվորներից մեկն էլ կարկատում էր կտուրի փտած տախտակները, ամրացնում սարյակի ծռված բույնը:

— Տա՛տ, բունդ նորոգվեց . անվախ ընդունիր ձմեռ պապին,— ասում էր բանվորը՝ դիմացի պատի տակից զննելով կտուրը:

— Դիմեմ, զավակս, դիմեմ,— ժպտում էր տատը, ծխի քուլաները խուլ հառաչի հետ առաքելով դեպի աշնան թուխպերը:

— Տա՛տ, բույնդ շտկեցինք, ուրախ սրտով դիմավորիր գարնան արևին,— ասում էին գարնանամուտին:

— Դիմեմ, հարազատ, դիմեմ . . . — պատասխանում էր տատը, նայում հողաթմբին ու մտքով սլանում հեռու, դեպի ապրած գարունները, ուր կյանքը պատրանք էր, երազները՝ խենթ-խելառ . . .

10

Առուտուրը վերջացնելուն պես տատը շուկա էր վազում օրվա պարենը հայթայթելու համար:

— Վաստակի կեսը պետք է ծախսել,— խոսում էր նա ինքն իր հետ, անհայտ գալիքի հարվածներ ստեղծելով իր երևակայության մեջ և կիսելով գրպանի փողը, մի մասը պինդ կապում էր թաշկինակի ծայրը և օձիքից ներս ձգում կրծքի վրա: Սակայն մի քանի քայլ դեռ չարած՝ կանգ էր առնում խղճահարված:

Իսկ եթե հարցնե . — տատ, խնձոր չկա՞ր շուկայում: Կամ,— տատ, երնեկ հարուստ լինեինք . . .

Կսկծից ինչ-որ փլչում էր տատի գթոտ սրտի խորքում. ինչ-որ շարվում կոկորդում, թրթռում ու աշխատում դուրս ժայթքե . . .

— Ո՛չ, ո՛չ, բոլորը կծախեմ . . . բոլո՜ր . . . Կեր, զավա՛կս, կուշտ ու գոհ ապրիր, հարազա՛տ . թող քաղցը <չլլկե> անմեղ հոգիդ . . . գրկանքը չկախվի ուսերիցդ . . . — Շշնջում էր տատը սաստիկ հուզված և դատարկ գրպանով և լիքը զամբյուղով տուն շտապում ինքն իրեն և ողջ աշխարհը ուրացած ու մոռացած . . .

Վայ կատվին, եթե մոռանար նախօրոք թաքնվել մի հեռու անկյունում . վայ պատի տակ աղմկող երեխաներին, վայրահաչ շներին ու փողոցի աղբը քրքրող հավերին: Տատը ջղայնացած կշտամբում էր ամենքին, դատապարտում, որ աղմկում են, խանգարում իրեն, չեն խղճում, չեն մտածում, որ Կլարան վազելով է ճաշի գալիս, որ Կլարան նետի պես էր ճամփան կտրում, ո՛չ տանը կերակուրն է պատրաստ, ո՛չ սեղանը սարքած, ո՛չ էլ սենյակը մաքրած . . .

Միայն մեծերը գիտեին արդեն, որ մինչև կեսօր տատը սաստիկ խստապահանջ ու անհասկանալի է, «ընդունելություն» չունի և ոչ ոք չէր համարձակվում անցնել նրա շեմքից . . .

11

Իսկ երբ վառարանի վրա քլթքլթում էր կաթսան, արդեն եփած բորշչի խոնավ ու թթու հոտով լցվում սենյակը, սև թավայի վրա տժտժում էին կարմրող գառան միսն ու գետնախնձորները, ցոլում էր նոր լվացած և տեղ-տեղ դեռ թաց հատակը, անհամբեր մոմռում մսի հոտից մաշվող կատուն՝ տատը գոհունակ շուրջն էր դիտում, հարթում շտապով լվացած գոգնոցն ու գլխի թաշկինակը և հպարտ, հորդորում իրար կրծող շներին և կչկչող հավերին, ժպտալով գնում, կանգնում փողոցի անկյունը . . .

— Տա՛տ, դու անկյունում կանգնած ի՞նչ էիր սպասում,— հարցնում է ճաշելիս թոռը, թշերը ուռցրած դեռ չծամած պատառով:

— Սպասում էի . . . հոգնած ոսկորներս հագիվ եմ քարշ տալիս, իսկ նա՝ «սպասում էիր» . . . անմիտ աղջիկ . . . ,— փնթփնթում էր տատը, անհուն սիրո ճառագայթներով աչքերը լուսավորած:

Թոռին զբաղեցնում էր տատի անհաջող կեղծվելը, և նրա անհոգ քրքիջը հնչուն ելևէջներով տարածվում էր օդի մեջ, դիպչում տատի սրտի նվիրական լարերին և բախտի ջինջ արցունքի բյուրեղ կաթիլներից սեղմում ու թրջում նրա աչքերը . . .

Թվում էր, թե ցածլիկ առաստաղը վեր է բարձրանում . պատերը հեռանում էին . նեղ ու փոքր պատուհաններից ներս ընկած արևի շողերը պարում, ծիծաղում ու երգում էին ինչ-որ սփոփիչ մեղեդի . հարթվում էր սրտի կնճիռները և ինչ-որ մրրիկ հոսում էր արյան հետ, երբ թոռը կուշտ, գոհ և ուրած փաթաթվում էր տատի վզովն ու ջերմ համբույրներով ոսկեզօծում նրա դեմքը:

— Ծնորհակալ եմ, տատիկս, կերա, կշտացա:

Երջանկությունը թևավորում էր տատ Արինային . նրա լեզվի տակից քանդվում էին այն կապերը, որոնք հացի ահով զրկանքն է հանգույցում, և նա դարձյալ ժիր ու արի իր կորովի ու գորովի մեծ պաշարով ծառանում էր կյանքի դեմ, ու թոռին դեպի գործարան ճանապարհելուց հետո, կրկին պատկանում էր թաղամասին . . .

12

Տատ Արինան մի բնորոշ մոլություն ուներ դեպի ֆիզիկական հավաքական ուժը: Հասարակական մի երթ, բանվորական մի ցույց մագնիսի նման դուրս էին քաշում նրան, և նա հուզմունքից հալչում, կորչում էր հոծ բազմության սերտ շարքերում . . .

Բանվորները գիտեին տատի թուլությունը և պատահած դեպքում խլում էին նրան առօրյա հոգսերից ու թևանցուկ չափում այն ուղին, որ ձգված է կամրջի պես աղջամուղջից մինչև այգ՝ տառապանքից մինչև նորոգ կյանք . . .

— Քո ի՞նչ գործն է խառնվել ցուցարարներին,— կշտամբում էր թոռը տատին, որ տուն էր դարձել տրորված ու քերծված արմունկով:

Տատին շփոթում էր թոռի միամիտ հարցը . հիրավի ի՞նչ է օղակում նրան ամբոխի հետ . . . Ու նրա մոլորված առանձնանում էր և երկյուղածությամբ թերթում իր կյանքի սև էջերը: Հանդարտ քանդվում էր նրա հուշերի մեծ կծիկը և

ապրած հեղհեղուկ մի կյանքի ամբողջ ծավալը բացվում էր նրա առաջ, թևավորում էր պատճառների պատճառը, որ անպատիժ այլանդակում է մարդու հոգու գեղեցիկների գերագույնը . . .

Տատ Արինան անիծում էր իր ոոպեական թուլությունը և սաստիկ զայրացած դիմում թոռին .

— Ինպե՞ս թե «իմ ինչ գործն է», անմիտ աղջիկ, միևնույն վիշտն ու հույսը կապում է ինձ նրանց հետ . . . Ես էլ, դու էլ և մեզ նման ամենքն էլ գնալու ենք նրանց հետևից, որ վերանա տառապանքի լուծը մեր ուսերից:

13

Հեղեղատն էր քանդել ձորակը, որով բարձրավանդակը իր բնակիչներով բաժանվել էր երկու թաղամասերի: Հնուց ինչ-որ խուլ դժգոհություն կար այդ մասերի բնակիչների միջև և բանվորներից մեծ ջանք էր պահանջվում պահել խաղաղության ձիթենին այն բացառիկ դեպքերում, երբ համերաշխություն էր հարկավոր ընկերվարական գաղափարի տարածմանը նպաստելու կամ որևէ գործնական քայլ անելու՝ հօգուտ բանվորության:

Վերոհիշյալ դժգոհության արգասիքն էր այն բուռն ոգևորությունը, որ գերում էր փոքրին ու մեծին, ծերին ու ջահելին, երբ տոն կամ կիրակի օրերը տեղի էր ունենում մեծ համբավ ունեցող մուշտի-կռիվը կանաչազարդ ձորակում:

Զրիատես հասարակությունը տեղավորվում էր յուրաքանչյուրն իր մասի բլուրի լանջին և հոգու ամբողջ կարողությամբ ապրում վարը՝ իր ոտքերի տակ կատարվածը . . .

14

Երբ նա նստեց բլուրի լանջին, կանաչ խոտի վրա ու նայեց հուզված ամբոխին, մտքի խորունկ խորքերից դուրս թռան անցած գնացածի անկոչ էջերը: Պառավին թվաց, որ նստած է օթյակում, սիրուն ու ջահել, զուգված ու զարդարված . . .

— Հե՛յ, Միշա, խփի՛ր, խփի՛ր, հարազատ,— կանչում էր տատն անսովոր ձայնով,— խփի՛ր, որ մեր թաղի անունը վայ չընկնի .

Ոգևորված տատը խրախուսում էր իր թաղի կտրիճներին, մինչև որ նրանք հաղթողի միամիտ համեստությունով հանդարտված, գիսախոիվ, փոշեթավալ վեր էին բարձրանում ձորակից ու տատի հետ վիճելով, աղմկելով հավաքվում առաջին դռան առաջ, սրտաբաց զրույցներով ճամփու դնելու հաջող օրը . . .

— Զարմանում եմ, որ քեզ հաճույք է պատճառում տուր ու դմփոցը, կարծես քսան տարեկան պատանի լինես,— փնթփնթում էր դժգոհ թոռը:

— Հաճույք է պատճառում, անմիտ աղջիկ . քո խելքի բա՞նն է հասկանալ հաղթության թովչանքը . . . Սրբի նման անտրտունջ և անտենչանք ապրելն անհնարին է կյանքում . պետք է քանդել, շինել, հուզել, հուզվել . . .

15

— Զգո՛ւյշ, զավա՛կս,— ասում էր տատը թոռին, երբ նա ուշանում էր երեկոները,— զգո՛ւյշ . սիրուն դեմքով դժվար է շրջել աշխարհի երեսին, երբ ինքդ ես վաստակում քո հացի գինը . . .

Իսկ երբ թոռը պատմում էր իր դրսի կյանքի անմեղ, անհետևանք արարքների մասին, դարձյալ մռվայլվում էր պառավը և խրճիթում բարձրանում էր փոթորիկ . կատուն թաք էր կենում մահճակալի տակ . տատը գանգատվում էր, որ մխիթարանք չունի . թոռը՝ որ ուրիշների նման մի կարմիր օր չէ տեսել . . .

Ու իսկյուն, կասես իրար հանկարծակի կորցնելու ահից սարսափած գրկում էին միմյանց, զոչում, ծիծաղում, լալիս և ձմռան երկար գիշերները կարճում բարելավ գալիքի զրույցներով . . .

16

Իսկ երբ տաքացավ ու դաշտերում էլ ձյուն չմնաց, արևի ջերմ ճառագայթները չորացրին ու տաքացրին նեղ ու հոտած փողոցները և մանկիկների կենսուրախ աղմուկը խառնվեց բները շտկող թռչունների կայտառ ծլվլոցին .

— Տա՛տ . . . ,— ասաց կտրիճ Միշան ու տխուր նստեց Արինայի կողքին, թմբի վրա:

— Տա՛տ,— կրկնեց նա սաստիկ հուզմունքից բեկբեկ ձայնով,— սիրում եմ Կլարային . . . ի՞նչ կասես դրան . . .

Տատը սարսափից կծկվեց նստած տեղում, կարծես գործարանի հսկա ծխնելույզը փուլ եկավ նրա գլխին:

— Տատ,— աղերսեց տղան,— շատ եմ սիրում . . . կխելագարվեմ . . . — մի խոսք ասա . . . ամոքիր . . .

— Իսկ ե՛ս . . . ,— ճչաց տատ Արինան,— իսկ ես ո՞ւմ սիրեմ, անմիտ տղա,— ու կես դար խրատող, ամոքող տատը կարկամեց, խոսք չգտավ սիրտ տալու թաղամասի ամենալավ տղին . . .

17

Շաբաթ երեկոները, երբ թաղամասը մաքրվում էր մի շաբաթվա աղտ ու կեղտից, երբ կանայք իրենք-իրենց կորցրած մի ամբողջ շաբաթվա թերություններն աշխատում էին գլուխ բերել մի քանի ժամում, երբ սուլիչի սուր ձայնը ինչ-որ ճնշող ուժով տարածվում էր օդում, և լծից արձակվում էին հոգնած, հյուծված բանվորների վաշտերը, երբ առատ վատնածի ու չգոհացած վաստակի առթիվ մի անբարբառ պատմություն ունի աշխատավորի մարմինն ու հոգին, գործարանից օդետուն հարթվում էր մի սայթաքող ուղի, որով հետ դարձողը խառնում էր իրար իր չարն ու բարին և կռում իր հոգսերի շղթան երկարացնող մի օղակ ևս . . .

Միշան մաքրված, լվացված, ոսկի գանգուրները կոկած նստում էր պատի տակ, տատի հյուղի դիմացը և գարմոնի տխուր ելևէջներով դուրս թափում չարտասանած մորմոքների մի հեղեղ:

18

Տատ Արինան զայրացած կուչ էր գալիս մի անկյունում ու մտքում անարգում հանդուգն տղային, որի նվագած երգերի միտումնավոր շարքը գաղտնի չէին

սրամիտ պառավի համար: Նա մի քանի անհաջող փորձեր էր անում հեռանալու մի պահ, չլսելու հարմոնի ձայնը, սակայն չէր կարողանում, ուժ չուներ: Սրտամաշ ելևէջները գերում էին նրան, օրորում, գուրգուրում, վեր թոցնում ինքնամոռացման այն թմբիրից, որտեղից սկսվում էր հուշերի և ապրածի մեծ ծովը . . .

Ու խեղճ տատը անզորացած «կլանում» էր նվագը ու մոռանում ինքն իրեն: Ահա հեռո՛ւ հեռուն մոռացության մշուշի մեջ կորած հայրենի գյուղը . լայն փողոցի ծայրում երևում է ցածլիկ ու նեղ խրճիթը եղեգնյա կտուրի ծանրության տակ կուչ եկած, չարքաշ մայրը:

Անհայտացած հոր կսկիծն ամեն օր և կիսամերկ, անպաշար քույրերի ճնշող քանաակը…

Խրճիթի դիմաց, քակում հոր տնկած բալի ծառերը, քիչ հեռուն հողմաղաց, իր աղած օրը մոռացած ու հողմերից բզկտած թևերով, ջրհորը, սոխակների հուզիչ դայլայլները և հարուստ հարևանի անակնկալ ու այրող համբույրը…

Հետո մոր անտեղի ու անհիմն անեծքները, հարևանուհու ծեծը հրապարակով, պաղ քամու պես խամրեցրին նրա անմեղ երազների նուրբ թերթիկները . և գյուղի աղջիկների հետ ճամփա ընկավ սիրուն Արինան քաղաք վարձվելու…

Հմուտ քեռին մի քանի օրվա ընթացքում վերադարձավ գյուղ, բեռնավորված աղջիկների ջերմագին բարևներով, ծնողների, խրճիթներին և անասուններին ուղղված . իսկ անվստահ, անտաշ, գյուղի կեղտից ու զրկանքից կծղած աղջիկները կուլ գնացին մեծ քաղաքների լայն ու խորհրդավոր փողոցներում…

Կանոնավոր սնունդն ու սապոնը դուրս քաշեցին Արինային իր գյուղական կեղևից, նա ճերմակեց ու կարմրեց Ուկրաինայի ընտիր ալյուրի ու բալի նման . . . անթառամ ժպիտ բուսավ նրա սիրուն շրթունքների այդ, օրից էլ նրան բաժին ընկավ պատահող տղամարդու համբույրն ու զգվանքը սիրո խորքերն ու խոստումները: Այնքա՜ն բարի Էին մարդիկ շեն ու հսկա քաղաքում…

Հեռու մշուշի մեջ կորել են մայրն ու քույրերը: Ամխտավոր մարդիկ իրենց բախտի պես կույր են լինում . հետո խելակորույս մի պտույտ սիրո, գինու, խրախճանքի մեջ . երկրպագուների հեշտալի զրույց օրն է բուն, զվարճալի օրերի մի խարույկ, առողջություն ու տեսքը կորցրած, միլիոնատեր սիրեկան, ոսկի, արծաթ, ազնիվ նժույգներ և մոլությունը շվայտ կյանքի, մինչև որ միամիտ Արինան թաղում է իր <հետ> ապրած սիրեկանին, և պատվավոր օրինակների շրջանում կորցնելով իր միակ աղջիկն ու ողջ ունեցածը, նորածին թոռի հետ հեռանում է քաղաքից, բանվորական թաղամասում մի հյուղ գնում և սթարվում այնտեղ…

Մոռացման մոխիրների տակ թաղում է նա իր աղմկահույզ անցյալն ու մտերմանում իր նոր շրջապատի հետ և հոգով սիրում միշտ դժգոհ և միշտ արդար բանկորներին…

Տղան չէր նվագում, գարմոնը ծալած նա նայում էր անձկությամբ պառավի նեղ լուսամուտին և միամտորեն առիթներ որոնում… իրեն մոր պես սիրող տատի համառության հանգույցները քանդելու:

Հանկարծակի իջնող լռությունը զգաստացնում էր տատ Արինային, և նա գինովցածի նման երերալով դուրս էր գալի սև իր սրտի մաղձը թափում անմեղ տղայի գլխին:

— Ի՞նչ ես ակնապիշ նայում, անմիտ տղա, եկեղեցում մարդիկ աղոթում են, իսկ դու կպել ես պատին ու հիմար նվագովդ բարի մարդկանց ծիծաղն ես շարժում . . .

— Տատ, սիրելիս, մի խոսք ասա . կխելագարվեմ . . . տուր ինձ Կլարային . . . ,— մորմոքում էր շվարած տղան և լալով բռնում պառավի դողդոջ ձեռքը:

— Իսկ ե՞ս,— ճչում էր տատը,— ե՞ս ո՞ւմ սիրեմ, ո՞ւմ համար ապրեմ . . .

20

Երբ արևը ժպտում է, ծաղիկներ են ծաղկում երկրի երեսին . ո՞ւմ ինչ . կյանքը գարուն է, գարունն էլ մի կյանք . ու կապրին մարդիկ կյանքի ու գարնան հետ .

արև կա, որ ժպտում է լոկ մարդկանց և վարդեր են ծլում նրանց սրտի մեջ: Ո՞ւմ ինչ, դեռ հնուց ապրում եմ մարդիկ կյանքում, գարնան հետ: Խենթ պետք է լինել կարողություն ունենալու համար, պոկելու կյանքը գարնանից, գարուն՝ կյանքից, երբ հասակը ջահել է, սիրտը՝ բաց, անզարդ ու դեմքը սիրուն . . .

— Տատ, գործս լավ է գնում,— ասում էր թոռը տատին, երբ հավերի հետ քնող տատը իր գիշերովա աղոթքն էր մրմնջում անկյունում, սրբի առաջ:— Այսօր նոր կառավարիչը հավանես աշխատանքս ու գովեց ինձ . իմ շինած ծխախոտից մի հատ ուզեց, ծխեց ու գոհունակ ժպտալով ասա . «Ինչ անուշ է, կարծես հրեշտակն է շինել եդեմի վարդերից»:

Պառավի ձեռքը դողաց ճակատի վրա: Նա կիսակատար թողեց իր խաչակնքելն ու շվարած գլուխը դրեց բարձի վրա:

— Տատ, լսո՞ւմ ես:

— Լռի՛ր, լռի՛ր, անմիտ աղջիկ, երեկոները դատարկ-դատարկ դուրս ես տալիս ու գիշերն էլ անմիտ զառանցանքով քունս խանգարում . . .

Աղջիկը շուռ եկավ անկողնում, երեսը դարձրեց պատին ու իր նազելի դեմքը շառագունող կարմրությունը թաքցրեց վերմակի տակ: Սակայն թաքցնել անհնարին է այն մտորումները, որոնք օրըստօրե աճելով անխիղճ կերպով մատնում էին պարզամիտ աղջկա հոգեկան փոթորկալից դրությունը:

Պատկերներ, մեկը մյուսից գրավիչ, մեկը մյուսից խոստացող ու հմայիչ շարվում էին նրա առաջ ու երբ նա առավոտը զարթնում էր, խրճիթը երում էր նեղ, աղքատիկ, տատը խստապահանջ, զառամյալ, իսկ հագուստները այնքան ծաղրելի, այնքան անհարմար . . .

21

— Ճորտե՞ր ենք, ի՞նչ է,— հուզված տրտնջում էին ծխախոտ շինող աղջիկները, իրար գլխի հավաքված,— նա իրավունք չունի մեզ հայհոյելու:

— Չունի՛, չունի՛,— գոռում էին միաձայն:

— Իրավունք չունի գործը չքնած դուրս շպրտել մեզ:

— Նա լավ է վարվում միայն սիրուն դեմք ունեցողի հետ:

— Եվ իր կամքը կատարողի:

— Բողոքենք, աղջիկնե՛ր:

— Գործադուլ հայտարարենք:

— Հարձակվենք վրան ու կտոր կտոր անենք . . .

Կարծես մի ձգված լար կար Կլարայի սրտի խորքում, որ կտրվեց . . . Նա քինոտ նայեց աղջիկների հուզված դեմքերին ու մտքով սլացավ գործարանի՝ իր վրա միշտ ահ ու երկյուղ ազդող գլխավոր գրասենյակը, կառավրիչի նվիրական դեմքը, միշտ գոհ, կուշտ, ածիլված ու օծված: Նա մտքով սեղմեց կրծքին, կասես իր ընկերուհիների հարվածներից պահելու համար ու գաղտագողի դուրս սողաց:

Մինչ աղջիկները դուրս էին թափում իրենց արդար զայրույթը, Կլարան շիկնած ու դողդոջ պատմում էր կառավարչին իր տեսածն ու լսածը:

— Իսկ չեչոտ Աննան, որի մորը արձակեցիք անցյալ ամսում, ասաց հարձակվենք վրա ու կտոր-կտոր անենք,— վերջացրեց Կլարան իր տեղեկությունը:

— Է՛հ, թող սպանեն,— կեղծ ու անփույթ ժպտաց կառավարիչը, սպիտակ ու գեր մատներով սկսեց ոլորել ընչացքը և միևնույն ժամանակ լպիրշ հայացքով կշռում էր մտքումը շփոթված աղջկա փորձառության պակասն ու մարմնի բոլոր առավելությունները . . .

— Գնացեք, ասացեք ձեր ընկերուհիներին, որ ես սիրով ընդունում եմ մահը նրանց քնքույշ ձեռքերից . . .

Ապրած մարդու հարվածն անվրեպ էր . և տատ Արինայի փայփայած ծաղիկը սեղմվեց ճարպոտ թևերի մեջ . . .

— Հանգիստ կաց, տատ,— համոզում էր Կլարան պառավին, ազատ ձգված թավշյա բազմոցի վրա, վերջին տարազով, սանրված և ճոխ հագնված,— տենո՞ւմ ես, ի՞նչս պակաս, բոլորը նախանձում են ինձ . . .

Լռի՛ր, լռի՛ր, անմիտ աղջիկ, սաստում էր գունատ ու բոլորովին կուչ եկած տատ Արինան,— իմ ճամփով գնացիր . . .

Կնճիռները դողում էին նրա դեմքի վրա ու էլ ոչ մի լույս չէր ճառագայթում նրա պղտոր աչքերի մեջ:

Տատ, հավատա, շուտով նա ինձ համար մի գեղեցիկ տուն է գնելու, հենց այնտեղ էլ ապրելու ենք պսակվելուց հետո . տեսնո՞ւմ ես:

Տատը վեր էր կենում և արտասուքը կուլ տալով . . . բռնում էր հյուղի ճամփան: Մեծ քաղաքի լայն ու կոկ փողոցները ճնշում էին նրան, տիրող անց ու դարձը, ձիերի դոփյունը, էլեկտրաքարշի անդուլ աղմուկը մի հրեշի հռհռոց էր թվում նրան, որ հետապնդում էր ու շշնջում դիվային քրքիջով . Տատ, այ տատ, էլ սիրուն աղջիկ չունիս, էլ սիրուն թոռ չունիս, բեր տուր մեզ, մենք նրան գինի կտանք ոսկե բաժակիդ, մենք նրան կհագցնենք բեհեզ ու թավիշ, մենք նրա մատներին ադամանդներ կշարենք ու կպարենք նրա հետ վայելքի պարը, մինչև որ հոգնի, կաշին թուլանա ու կախվի դատարկ պարկի նման, մինչև որ լինի քեզ նման զառամյալ, թույլ, անտեր, անմխիթար: Տատը արագացնում էր իր թույլ քայլերը և այդպես հալածվելով հասնում էր իր թաղամասը և դողդոջ ձեռքը ճոճալով դեպի քաղաք՝ շշնջում էր ատամները կրճտացնելով.

Ո՛ւ, անիծված . . .

Եվ ալեկոծ ապրումների սանձն արձակելով մտնում էր բանվորների մոտ, անարգում նրանց, հաճախ անպատվում:

Գրաստներ եք, լծկաններ, օրին ճզմել է ուղեղներդ, իսկ սրտերիդ մեջ լքումն է տեր դառել: Քաղաքը ծծում է ձեր քրտնքի գնով ծորող ոսկին, որ հենց այդ ոսկով էլ հրապուրում է ձեր աղջիկներին՝ ցոփ գիշերների համար . անմիտ մարդքիկ,

ինչո՞ւ եք լռել, ո՞ւմ ես սպասում . . . Կանգնեցրեք բոլոր անիվները . աշխատանքը թող մեռնի երկրի երեսին և երկրի մութ խոնավ խորշերում . թող սովն ու մահը մտնեն քաղաք . ավերեն շեն փողոցներն ու պալատները, քար քարի վրա չթողնեն, իսկ դուք նորից գործի կանցնեք և կշինեք նորը . . . Լսո՞ւմ եք, նորը, որ անիրավ կյանքը չհամարձակվի տրորել կենդանի մարդուն ու խլել այն ինչ որ ամենանվիրականն է . . .

Տատ, սիրելի՛, մենք այդպես էլ անելու ենք, մի քիչ համբերություն ունեցիր, հանդարտացնում Էին նրան բանվորները:

Այդպես Էլ անելո՞ւ եք, ծաղրում Էր տատը: Անմիտ մարդիկ, չե՞ք տեսնում, որ օրըստօրե ինչ-որ փլչում Է կրծքիս տակ, երբ գիշերը քուն եմ մտնում, վեր կենալու հույսը մարած Է հոգուս մեջ: Էհ, մխիթարել չգիտեք, ու կմեռնեմ այսպես, մեծ քաղաքի լպիրշ քրքիջը ականջիս . . .

23

— Ինչո՞ւ դու ինձ այս օրին հասցրիր,— տրտնջում էր Կլարան և արտասուքի հորդ կաթիլներով թրջում սիրուն դեմքը:— Հետ դառնալ տատիս մոտ չեմ կարող . բանվորները կծաղրեն ինձ, կուրախանան, որ իրենց խոսքը կատարվեց, իսկ ապրել այսպես դժվար է: Ինչո՞ւ ես պահում ինձ մարդկանցից:

— Քիչ էլ համբերիր, ամեն բան լավ կլինի, կամուսնանք,— ժպտում էր գործարանի կառավարիչը, մտքումը հայհոյելով և՛ Կլարային, և՛ այն բոլորը, որոնք այսպես թե այնպես կապված էին իր այս անգամվա անհաջող արկածի հետ:

Սակայն Կլարան չէր հավատում իր սիրեկանին, խանդում էր իր խեղճ տատին և մենակ մնալով տառապում լռելյայն, խանդի այրող կսկիծներից:

24

Սրտամաշ սպառնալիքներով անցավ տարին: Կլարան ընկճվել, տրորվել էր, որպես ոտնակոխ արված մի ծաղիկ . սերը մի պատուհաս էր դառել իր գլխին . ու ցնորվածի նման ուզում էր լափել, խմել մինչև վերջին կաթիլը ամեն մի

անարգանք, վիրավորանք, նույնիսկ ստորություն՝ միայն թե սիրվեր, միայն թե նա լիներ իր մոտը, լսեր նրա ձայնը, գլուխը դներ նրա կրծքին . . .

Մի օր, լքված անքուն ու մենակ գիշերներից, խանդիշ մաշված . կարոտից շվար մտավ գործարան, կառավարչի երկար բացակայության պատճառն իմանալու: Կեսօրվա սուլիչը սուլել էր արդեն . բանվոր-բանվորուհիներ դուս էին թափվում գործարանից . նրան շրջապատեց վաղեմի ընկերուհիների մի հետաքրքիր խմբակ:

— Նա քեզ լա՞վ վարձատրեց,— հարցրեց աղջիկներից մեկը,— երևի արդեն ապահովված կին ես, ձեռքդ խնդրողներ շատ կլինեն, տես, շատ էլ մի հպարտանա ու մեզ էլ հարսանիքիդ հրավիրե:

— Ես ձեզ չեմ հասկանում,— երկյուղով դիմեց աղջկան Կլարան:

— Ինչպե՞ս թե չես հասկանում . բոլորն էլ ասում են, որ կառավարիչը քեզ լավ վարձատրել է և ապա բաժանվել: Երեկ նրա հարսանիքն է եղել հարևան քաղաքում, իսկ այսօր մեկնել են արտասահման: Տենո՞ւմ ես, քեզ նման սիրունի թողեց և ամուսնացավ գործարանատիրոջ պառավ ու տգեղ աղջկա հետ . . . Մեզ նմաններին խրատ չի լինում . . .

25

Տեսեք, ինչպես նա սիրուն է . սպիտակ կաշին կարծես թավիշ լինի, երկար արտևանունքները ոսկի փետուրի պես ընկել են վարդագույն թշերի վրա, բերանը կիսախուփ է, երևի տատին է քաշել . այսպես ջահել ու սիրուն կմեռնե՞ն . ո՛չ, ո՛չ . մեռելները չոր ու ձգված են լինում, իսկ Կլարան պառկել է, երևում է բարակ հագուստի ծալքերի տակից սիրուն կուրծքը, կլոր ուսերն ու ազդրները . . .

Տատը խելակորույս համբուրում է, նրան կանչում, համոզում, տրտնջում . . .

— Դե՛հ, վեր կաց, անմիտ աղջիկ, խաղ մի անի, մի վախեցնի ինձ . թե շուտ եմ եկել, վեր կաց, գիշերը չեմ քնել, երազները քրքրեցին սրտիս մնացած կտորն էլ . . . ասացի գնամ զավակիս տեսնեմ, մխիթարվեմ: Լսո՞ւմ ես, Կլարա: Դե՛հ, վեր կաց . . . ճանապարհին Միշային պատահեցի, շատ բարև արավ . . . ե՛լ,

զավակս, սիրտս այնպես տրոփում է . . . Կլարա՛ . . .

Կլարան լուռ էր: Նրա փոխարեն մահը պատմեց պառավին իր մութ արարքի մասին . . . Ու պառավը սոսկումով նկատեց թոռան գանգի արյունահոս վերքերը, կարմիր արյունը, որ ներկել էր նրա սպիտակ ուսն ու բարձը:

26

Տատը նայում էր գերեզմանափորի մազոտ դեմքին և զարմանում, որ նա այդպես անտարբեր փորում էր փոսը . այդպես միայն մարգեր են փորում գարնանամուտին:

— Կյանքը կատակ է,— փնթփնթում էր տատը,— ո՞վ կհանդգնի փոխելու սիրուն Կլարային այս մութ փոսի և սև հողի գույնի հետ . . .

Պետք է հոգու կորով ունենալ և մինչև վերջը լուռ ու անտրտունջ դիտել կատարվածը, մինչև որ կատարվի հրաշքը և տատ ու թոռ մազոտ գերեզմանափորին ծաղրելով տուն գնան ու ապրեն առաջվա պես հաշտ ու համերաշխ . . . Իսկ բանվորները ինչպես լուռ են, բանվորուհիները փսփսում են ցավակցում տատին, անմիտ կանայք, միայն լալ ու ցավակցել գիտեն . . .

Երբ բանվորները խոժոռ ու քինառու հեռացան գերեզմանոցից, տատը նստեղ հողաթմբի վրա, զառամյալ գլուխը կախեց կրծքին ու էլ չշարժվեց . . .

— Տա՛տ,— բռնեց նրա պաղ ձեռքը Միշան ու անմխիթար հեծկլտաց,- տատ, շատ էի սիրում . . . մի խոսք ասա, կխելագարվեմ . . .

1913թ . Նախիջևան